

Å snekre eplekasser med råtne bord

Phil Zimbardo har forandret seg. Han er nå mer opptatt av kreftene i situasjoner og systemer som former og forvrenger enkeltmenneskets handlinger.

TEKST:

Øystein Helmikstøl

PUBLISERT 8. mai 2012

SAMMENLIGNER: Anders Behring Breivik har fulgt i Adolf Hitlers gjørmete fotspor, ifølge Philip Zimbardo.

FOTO: LINDA A. CICERO/STANFORD NEWS SERVICE

– Jeg er etter hvert mindre opptatt av enkeltmennesket som opphav til onde handlinger, sier den amerikanske sosialpsykologen.

Slagside

Definisjonen hans av ondskap er slik: Å handle bevisst mot andre mennesker og dyr på måter som plager dem personlig, skader dem fysisk eller tar livet av dem, og som når den utøves på nasjonalt nivå, er forbrytelser mot menneskeheten. Ondskap er enhver menneskelig handling som krenker andres verdighet og velvære. Ondskap er å vite bedre, men handle verre.

Den amerikanske psykologen mener at de fleste analyser har en slagside, og Zimbardo forteller at hans syn på ondskap har endret og utviklet seg gjennom årene.

– De fleste analyser handler mest om individet, om en enslig aktør som utfører sine dårlige eller stygge handlinger på livets nakne scene. Dette indre personfokuset er vanlig hos de fleste psykiatere og mange psykologer, teologer, økonomer, dramatikere og publikum generelt, skriver Zimbardo til Tidsskriftet i et e-postintervju i dagene før rettssaken mot terrorsiktete Anders Behring Breivik startet.

Sosialpsykologen er nå mest opptatt av styrken i de kreftene som finnes i en situasjon eller kontekst, og som han mener forskning har vist utøver en mektig innflytelse på de fleste menneskers oppførsel når vi står overfor visse omstendigheter eller dilemmaer. Smarte personer kan ledes til dumme beslutninger, omsorgsfulle personer kan handle likegyldig, og gode mennesker kan bringes til å gjøre dårlige ting mot andre, avhengig av regulerbare situasjonelle krefter, mener han.

Råtne epler

Zimbardo legger mer vekt på «råtne eplekasser» og en snekker som bruker «råtne bord», enn «råtne epler». Hvis noen gjør noe dårlig, galt eller ondt, er «et råttent eple», så er det situasjonen eller konteksten som skyver dem i negativ retning av den råtne eplekassen de kom fra. Og hva gjør eplekasser råtne?

– Snekkeren har brukt råtne bord.

Her bruker Zimbardo det han kaller en systemanalyse: Påvirkning fra systemet har den ultimate makt til å skape, rettferdiggjøre, modifisere og stoppe situasjoner som bringer fram ondskap.

– Jeg hevder derfor at der vi i mange tilfeller prøver å forstå kompleks menneskelig oppførsel, bør vi se på de mangesidige og samhandlende nivåene ved person, situasjon og system.

Abu Ghraib

Phil Zimbardo har undersøkt hva som gjorde at amerikanske soldater torturerte fanger i Irak, spesielt i korridor 1A i Abu Ghraibfengselet. Han var også forsvarernes ekspertvitne i saken mot sersjant Chip Frederick. Oppgaven som ekspertvitne var å finne ut hva som hadde forvandlet ham fra et «bra eple» til å gjøre bestialske ting mot fanger som han skulle vokte og beskytte.

– Jeg klarte å vise at et militært system som ikke brydde seg, skapte den undertrykkende arbeidssituasjonen som han og de andre vokterne var tvunget til å

jobbe i, noe som igjen førte til deres sadistiske handlinger, forteller Zimbardo.

Hver vokter på nattskiftet i korridor 1A deltok i nedverdiggende, ydmykende handlinger som hele verden fikk se når bildene ble spredd. Ingen av vokterne på dagskiftet gjorde noe galt. Hvorfor?

– Soldatene på dagskift var under oppsikt og ble overvåket hele tiden, mens det ikke var noe av dette i tre måneder på nattskift, hvor de dessuten ble bedt om å «myke opp» fangene som de ville, når disse skulle til forhør.

De sterke situasjonelle kreftene som lå bak og som virket på sersjant Chip Frederick og endret ham så totalt, er ingen unnskyldning, og fritar ham ikke fra ansvar. Men de burde virke i formildende retning, hevdet Zimbardo i retten.

Breivik

Phil Zimbardo var i Oslo like etter terrorangrepene 22. juli 2011 og var glad over å se hvor rasjonelt og åpent myndighetene og folk reagerte. Det så ut til at folk hadde et ønske om å forstå, finne ro og søke sammen i medfølelse, mener han.

Og Breivik? Han har fulgt i Adolf Hitlers gjørmete fotspor, ifølge Zimbardo. Han har drept mange uskyldige ofre i en kaldblodig, planlagt massakre. Det er ingen tvil om at han gjorde bruk av sine rasjonelle, analytiske evner i planleggingen av angrepet på barna av dem han så på som sine politiske og religiøse fiender på grunn av deres «mykhet» i å fremme integrering og islamisering av hans kristne Norge.

– Hvis han mener skytingen var en heroisk handling for å holde landet sitt renraset, ligner det Hitlers egosentriske syn og «Den endelige løsningen» ved folkemordet på jødene, drapene av sigøynere og homofile, det som skulle gjøre germanerne til den førende rase.

Den amerikanske psykologen mener Breivik er en politisk idealist som har begått en uhyrlighet som er kvalifisert til å kalles ond. I Zimbardos verden er Breivik en ond person ved å ha begått handlingene 22. juli 2011.

– Han bør dømmes til livsvarig fengsel og ikke opphold på en medisinsk institusjon.

PHILIP ZIMBARDO

PHILIP ZIMBARDO

- Professor emeritus ved Stanforduniversitetet
- Kjent for det såkalte fengselseksperimentet, der forsøkspersoner tilfeldig fikk tildelt roller som henholdsvis fange og vokter. I løpet av kort tid viste det seg at forsøkspersonene gikk inn i disse rollene i en slik grad at forsøket måtte avbrytes

ANBEFALER

- Boken *The Lucifer Effect* av Philip Zimbardo Se www.lucifereffect.com
- Boken *Fluenes herre* av William Golding
- Musikk: *Strange Fruit* av Billie Holiday Om rasisme og lynsjing i USAs sørstater
- Musikk: Rolling Stones: *Sympathy With The Devil*

Hvordan varierer oppfatningen av ondskap fra kultur til kultur? Hvor mye ansvar kan samfunnet tillegges for det enkelte individs handlinger? Kan noen være født ond, eller kan noen forandre seg til å bli ond?

Les flere spørsmål og hva Phil Zimbardo svarte på bloggen

www.nyemeninger.no/ohelmikstol. Her vil du også finne flere lesetips, musikk- og filmtips. På bloggen svarer Philip Zimbardo på spørsmål fra lesere i Norge.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 49, nummer 5, 2012, side

TEKST:

Øystein Helmikstøl, journalist i Psykologtidsskriftet